

บทที่ 1

ทัศนคติทางการเมืองระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฎก่อนทรงผนวช

(พ.ศ. 2347 - 2367)

ทัศนคติทางการเมืองระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฎก่อนผนวชนั้นน่าจะเป็นผลมาจากประสบการณ์ของพระองค์ในเรื่องการเมืองไทย และจากการหล่อหลอมของสังคมไทย โดยผ่านทางกระบวนการศึกษา อบรม เลี้ยงดู ตามแบบแผนที่ชนชั้นปกครองไทยกำหนดไว้ อย่างสมบูรณ์ตามที่พระราชโอรสจะพึงได้รับ

ดังนั้นทัศนคติของเจ้าฟ้ามงกุฎในระยะ 20 ปีแรกนี้ จึงยังมีลักษณะจารีตที่ไม่แตกต่างไปจากชนชั้นปกครองร่วมสมัยท่านอื่นมากนัก เนื่องจากการหล่อหลอมทัศนคติ และความคิดจากแหล่งเดียวกัน คือภายใต้กรอบความคิดทางการเมืองของชนชั้นปกครองไทย และภายในแควดวงของราชสำนัก

ทัศนคติของเจ้าฟ้ามงกุฎทางด้านการเมืองจะได้รับการพัฒนาให้กว้างขวาง และลึกซึ้งมากขึ้นตามลำดับของเวลาและประสบการณ์ที่ทรงได้รับในเวลาต่อมาคือจากการที่ทรงใช้ชีวิตในสมณเพศ และจากการที่ดำรงตำแหน่งองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของระบบ ซึ่งพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ามีลักษณะที่ก้าวหน้าและเห็นการณ์ไกลสำหรับยุคนั้น อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาให้ลึกลงไป ในพระราชดำรินั้นจะพบว่ามียุทธศาสตร์มาจากทัศนคติในระยะแรกก่อนทรงผนวชมิใช่น้อย

เพื่อความเข้าใจต่อทัศนคติทางการเมืองระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฎอย่างแจ่มชัดในฐานะที่ทัศนคตินี้จะเป็นพื้นฐานของพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ต่อไป จึงจำเป็นต้องศึกษาพระราชประวัติในประเด็นต่าง ๆ อันเป็นที่มาของทัศนคติทางการเมืองของพระองค์ โดยจะพิจารณาประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงนั้น จากนั้นจะได้พิจารณาถึงทัศนคติทางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฎก่อนทรงผนวช อันเป็นผลสั่งสมจากประสบการณ์ทั้งหมด

ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดทัศนคติทางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฏ

การเกิดทัศนคติหรือความคิดทางการเมืองของบุคคลในสังคม เป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมที่ได้รับจากสังคมนั้นโดยการเรียนรู้ทางการเมืองสามารถเกิดขึ้นได้ทุกจังหวะชีวิต¹ นับตั้งแต่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว การศึกษา ประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการเมือง ความคิดทางการเมืองจากสังคมอื่น และการเข้ามีส่วนร่วมในระบบการเมือง²

ในกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองนั้น จะต้องประกอบด้วยตัวบุคคลที่จะเรียนรู้ สิ่งที่ได้เรียนรู้ ผู้ถ่ายทอด สภาพแวดล้อมระหว่างที่เรียนรู้และสุดท้ายคือผลที่ได้รับจากการเรียนรู้นั้น³

เมื่อได้พิจารณาถึงหลักการใหญ่ ๆ ที่ทำให้คนในสังคมเกิดทัศนคติหรือความคิดทางการเมืองแล้ว กรณีการเกิดทัศนคติทางการเมืองระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฏ น่าจะเป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ

- ก. ฐานะทางสังคมและบทบาททางการเมือง
- ข. การศึกษา
- ค. ความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองของบุคคลแวดล้อมอันมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมืองในระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฏ

¹Fred J. Greenstein, "Socialization: Political Socialization", International Encyclopedia of the Social Sciences, 14 (1968): 551-552.

²โปรดอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการเรียนรู้ของบุคคลในสังคมจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, "ประชาธิปไตยสำหรับคนไทย" การเมืองสำหรับประชาชนเล่มที่ 9 - 10 (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 17-23.

³Fred J. Greenstein, Ibid.

ก. ฐานะทางสังคมและบทบาททางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฏ

เจ้าฟ้ามงกุฏทรงถือกำเนิดในราชสกุลจักรีเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347 โดยเป็นพระโอรสองค์ที่ 47 ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระมารดาของเจ้าฟ้ามงกุฏคือเจ้าฟ้าบุญรอด พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹

นับแต่แรกประสูติจนมีพระชนม์ได้ 6 พรรษา เจ้าฟ้ามงกุฏทรงดำรงอิศริยยศเป็น "สมเด็จพระเจ้าหลานยาเธอ เจ้าฟ้า" ประทับอยู่ในพระราชวังเดิม กรุงเทพมหานคร ร่วมกับสมเด็จพระบรมชนกนาถและพระชนนี รวมทั้งเจ้าฟ้าจุฑามณีพระอนุชาร่วมพระมารดา²

เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรีเมื่อ พ.ศ. 2352³ เจ้าฟ้ามงกุฏจึงได้เปลี่ยนฐานะเป็น "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า" และย้ายมาประทับในพระบรมมหาราชวัง คนทั่วไปเรียกกันว่า "หูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่" หรือ "หูลกระหม่อมฟ้าใหญ่"⁴

การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลต่อทัศนคติทางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฏอย่างมาก คือทำให้ทรงมีความคิดว่า การดำรงตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรีบรมราชูปถัมภ์, ความทรงจำ (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518), หน้า 48.

² เรื่องเดียวกัน,

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 44-45. ภายหลังจากรัชกาลที่ 2 ได้รับการถวายพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย".

⁴ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรีบรมราชูปถัมภ์, ความทรงจำ, หน้า 48.

นั้นเป็นความเหมาะสมที่จะได้สืบราชสมบัติต่อไป¹ พระองค์ทรงภูมิพระทัยในพระชาติ
กำเนิดเป็นอย่างดีด้วยเหตุผลที่ว่า "เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย"
และ "เป็นสุขุมฉลาดชาติเดียว เพียบพร้อมแล้วด้วยยศและโภคสมบัติ"² ทั้งนี้ด้วยทรงถือว่า
พระราชมารดาอยู่ในฐานะที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นพระมเหสี แม้จะมีได้มีการแต่งตั้ง
อย่างเป็นทางการก็ตาม³

อันที่จริง เรื่องการสืบราชสมบัติของไทยนี้ มิได้กำหนดไว้นั่นจนถึงคุณสมบัติ
ของผู้เป็นรัชทายาท ในลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
มีไปถึงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ระบุถึงเรื่องนี้อย่างชัดเจนว่า

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วย
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ แปลโดยหลวงญาณวิจิตร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมเจ้าสุภาภรณ์ ไชยันตรี ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.
2501 (พระนคร : โรงพิมพ์จันทรา, 2501), หน้า 24.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลใน
กรุงสยาม พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานนกิจศพนายบุญเกื้อ พรหมพานิช ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2505 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : กรุงสยาม
การพิมพ์, 2515), หน้า 52. ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ งานพระราชนิพนธ์ภาษา
บาลีว่าด้วยพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อเสวยราชย์แล้ว จึงไม่สามารถระบุให้แน่ชัดลงไปได้ว่าขณะที่ทรง
พระเยาว์นั้น มีพระคำรึกเกี่ยวกับความเหมาะสมของพระองค์ในการสืบราชสมบัติชัดเจน
เพียงไร เมื่อเทียบกับขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ และการที่ทรงพระราชนิพนธ์เช่นนั้น น่าจะ
สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงพยายามวางกฎเกณฑ์ของการสืบราชสมบัติ โดยให้ความสำคัญ
สำคัญต่อชาติกำเนิด.

... รัชทายาทนั้นเมืองไทยดูเป็นเข้าใจน้อยเต็มที แม้เป็นในกฎหมายที่ยุโรปก็ได้กล่าวแถมพรายไว้ทีไหนเลย คงมีแต่หลักนิยมอยู่บนถนนแต่เพียงว่า ผู้สืบราชสมบัติจะต้องเป็นเจ้าเท่านั้น จึงเกิดการชิงราชสมบัติขึ้นเนื่อง ๆ ใครมีอำนาจวาสนาอยู่ในเวลานั้นก็ใครราชสมบัติ ตกเป็นว่าใครก็ได้กัน การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระมหาอุปราชนั้นเพื่อทรงอุดหนุนให้มีความกล้าสืบราชสมบัติก็มี ตั้งโดยเหตุอื่นบังคับก็มีบ้าง เพราะฉะนั้นจะถือว่ามหาอุปราชเป็นรัชทายาทนั้นไม่ถนัด...¹

ตามข้อความข้างบนนี้ เจ้านายทุกพระองค์ก็มีสิทธิ์ที่จะได้เป็นกษัตริย์ทั้งสิ้น ถ้าหากทรงมีคุณสมบัติและความสามารถ และที่สำคัญคือมีกำลังเหนือกว่าเจ้านายองค์อื่น ๆ แต่การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตั้งพระทัยว่าพระองค์อยู่ในฐานะ "รัชทายาท" นั้นน่าจะเนื่องมาจากความรู้สึกที่ว่าทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่พระมเหสีเอกเช่นเดียวกับสมเด็จพระราชบิดา ก่อนจะได้รับสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเมื่อ พ.ศ. 2349²

เมื่อเปรียบเทียบเจ้าฟ้ามงกุฎกับบรรดาพระราชโอรสทั้งหมดในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว พระองค์เกือบจะอยู่ในฐานะที่เด่นที่สุดทางการเมืองถ้าปราศจากพระเชษฐาพระองค์ใหญ่ คือพระองค์เจ้าชายทัฬหีหรือพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จากการสถาปนาในปี พ.ศ. 2356 ซึ่งขณะนั้นเหนือกว่าพระองค์ในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นวัยซึ่งต่างกันถึง 17 ปีหรือประสบการณ์และความสามารถในการ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม 3 พฤษภาคม 2476 - พฤษภาคม 2477 (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), หน้า 33-34.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 11.

บริหารราชการแผ่นดิน ทั้งยังเป็นทีโปรดปรานของสมเด็จพระราชบิดาเป็นอย่างยิ่ง¹ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จะคอยกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎก็เพียงเรื่องชาติกำเนิดเท่านั้น ด้วยทรงประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรียมธิดาเจ้าเมืองนนทบุรีซึ่งถือว่าเป็นเพียงสามัญชน เจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วได้ทรงย่ำถึงพระชาติกำเนิดของพระเชษฐาอยู่เสมอว่า "เกิดดีแล้วแต่พระราชบิดาฝ่ายเดียว"²

ไม่แต่เพียงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวเท่านั้นที่คิดว่าพระองค์อยู่ในฐานะรัชทายาทอันชอบธรรม ยังมีบุคคลอีกเป็นจำนวนมากทั้งเจ้านายและสามัญชนที่คิดเช่นนั้น ดังเช่นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจนะพระเจ้านาพระองค์น้อยทูลแนะให้เอาราชสมบัติตามสิทธิ์ที่มีอยู่³ และยังคงปรากฏหลักฐานถึงทัศนะของคนทั่วไปที่มีต่อการขึ้นครองบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในจดหมายของมิส เทอร์ยอน กิลส์ซ์ ถึงมิส เทอร์ยอน ครอเฟ็ด ลงวันที่ 2 กันยายน ค.ศ. 1825 (พ.ศ. 2368) ว่า ในการเรียกกองทัพไทยกลับจากพม่า นอกจากจะมาเพื่องานถวายพระเพลิงพระบรมศพของขุนนางชั้นผู้ใหญ่แล้ว "ข้าพเจ้า (นายยอน กิลส์ซ์) เข้าใจว่ามีความเกรงเกิดจลาจลกันบ้าง เพราะมีคนเป็นอันมากเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันเป็นคู่แข่งราชสมบัติ พระองค์จึงไม่เป็น

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร" พระบรมราชาเนาในรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณภานุช เทพหัสดิน ณ อยุธยา ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2512 (พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2512), หน้า 4.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 15.

³สมเด็จพระกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 63.

ที่นิยมชมชื่นของคนมากนัก¹

นอกจากกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์แล้ว เจ้านายพระองค์อื่น ๆ คงจะไม่เป็นที่
กังวลพระทัยของเจ้าฟ้ามงกุฎแก้ว เพราะการที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
ตั้งแต่วันประสูติในปี พ.ศ. 2344 ได้ทำให้พระองค์กลายเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ข่าวตอนต้นรัชกาลที่ 3
ตามรายงานราชการอังกฤษ แปลโดย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ในราชบัณฑิตยสภา พิมพ์ใน
งานบำเพ็ญพระราชกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์
ครบ 7 วัน ณ วันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2475), หน้า 3.

ชั้นเจ้าฟ้าที่มีพระชนม์มากที่สุด ในบรรดาพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹

¹ในหนังสือ ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขทัยธรรมราชา ทรงพิมพ์เป็นทักษิณานุปทาน อุทิศส่วนกุศลฉลองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพที่พระเมรุมาศทองสนามหลวง วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, 2463), หน้า 27, 31, 34. ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่ามีอยู่ 6 พระองค์ คือ

เจ้าฟ้าที่ประสูติแต่เจ้าฟ้าบุญรอด (สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนี)

1. เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ พ.ศ. 2344
2. เจ้าฟ้ามงกุฎ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2347 สวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2411 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 43 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
3. เจ้าฟ้าชายจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2352 สวรรคต พ.ศ. 2408 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 50 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เจ้าฟ้าที่ประสูติแต่เจ้าฟ้ากษัตริย์รวดี พระราชชายานารี มี 3 พระองค์ คือ

1. เจ้าฟ้าอาภรณ์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2359 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2391 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 60 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2. เจ้าฟ้ากลาง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์) ประสูติในปี พ.ศ. 2362 สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2429 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 65 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
3. เจ้าฟ้าบัว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2365 สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2383 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 69 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.

สิ่งที่ช่วยให้ฐานะของเจ้าฟ้ามงกุฎเพิ่มขึ้นจากการเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ที่
ได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปก็คือพระราชพิธีเกี่ยวกับการเจริญพระชนม์ของพระราชกุมาร
ซึ่งได้จัดให้มีขึ้นอย่างครบถ้วนตามพระราชพิธีสำหรับพระองค์ถึง 2 ครั้ง คือ พระราชพิธี
ลงทรงซึ่งทำเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อมีพระชนม์ได้ 9 พรรษาในปี พ.ศ.
2356 และได้มีการพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติวงศ์พงศศิริศวรรกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร" และต่อมาเมื่อปี พ.ศ.
2359 เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีพระชนม์ได้ 13 พรรษา ได้มีพระราชพิธีโสกันต์เต็มตามตำรา
เจ้าฟ้าอีกครั้งหนึ่ง¹

การพระราชพิธีลงทรงในครั้งนั้นมีขึ้นเพียงครั้งเดียวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะทรงพระราชดำริว่า ทำเพียงครั้งเดียวก็พอแล้ว สำหรับ
เพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชวงศ์ และเพื่อรักษาราชประเพณีที่เคยมีมาแต่สมัยอยุธยาไม่ให้
สูญไป² ส่วนพระราชพิธีโสกันต์ตามแบบเจ้านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
ลัยทรงมีพระราชประสงค์จะให้ในพระราชโอรสระดับเจ้าฟ้าทุกพระองค์ แต่เสด็จสวรรคต
ไปก่อนจึงงานให้ เจ้าฟ้า 3 พระองค์หลังที่ประสูติแต่เจ้าฟ้ากฤษดาลัย³ ส่วนงาน
พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าจุฑามณีนั้น เป็นงานที่เตรียมจะให้อิ่งใหญ่เช่นเดียวกับของเจ้าฟ้า
มงกุฎ แต่บังเอิญจังหวะไม่เหมาะเกิดโรคหาระบาด พระราชพิธีจึงยุติไม่ทรูหราเท่าที่ควร
และระหว่างการประชุมพระราชมารชพิธีได้เกิดเพลิงไหม้ในพระบรมมหาราชวัง ทำให้พระราช
พิธีหยุดชะงักลงชั่วคราว ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้านายขุนนาง
ผู้น้อยผู้ใหญ่ต้องรีบเสด็จไปดับเพลิง และเมื่อพระราชพิธีสมโภชได้เริ่มขึ้นใหม่ ความร้อน
จากเพลิงและควันไฟก็ทำให้เจ้าฟ้าจุฑามณีถึงกับเป็นลม และไม่ยอมทรงเครื่องใหญ่และ

¹ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 56.

² กรมศิลป์ากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408
(พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 323 - 324.

³ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

มงกุฏอันเป็นสัญลักษณ์ของพระราชาในวันถัดไป¹

ดังนั้นจึงมีเจ้าฟ้ามงกุฏเพียงพระองค์เดียวที่ได้ทรงผ่านพระราชพิธีสำคัญ ๆ อย่างสมพระเกียรติยศ อันเป็นเครื่องเพิ่มพูนฐานะในสังคมและเป็นการแสดงถึงบุญบารมีได้อย่างหนึ่งว่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ในอนาคต

สำหรับบทบาททางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฏนั้น ไม่ทรงมีโอกาสได้แสดงบ่อยนัก เพราะเหตุที่ยังทรงพระเยาว์และยังอยู่ในขั้นตอนการศึกษาตามราชประเพณี อันเป็นการบริหารราชการแผ่นดินในรัชกาลพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นก็มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่หลายพระองค์ทำหน้าที่กำกับราชการอยู่แล้วถึง 7 พระองค์² โดยมีที่เป็นหลักอยู่ 3 พระองค์ คือ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีฯ ทรงวาราชการตางพระเนตรพระกรรณโดยทั่วไป สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวงษ์พิทักษ์มนตรีทรงกำกับกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงวัง และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงกำกับกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมพระตำรวจ³ บทบาททางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฏจึงออกมาในลักษณะที่เป็นเกียรติยศมากกว่าการปฏิบัติจริง ๆ

เจ้าฟ้ามงกุฏทรงมีโอกาสแสดงบทบาททางการเมืองครั้งแรกเมื่อชาวมอญประมาณ 40,000 คน มีสมิงสอดเบาเป็นหัวหน้าได้อพยพครอบครัวหนีพม่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเมื่อ พ.ศ. 2357⁴ พวกมอญเข้ามาด้วยกัน 3 ทางคือ คานพระเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรีทางหนึ่ง คานแม่สอด จังหวัดตากทางหนึ่ง และทางจังหวัด

¹ แอ็บบอต โลว์ มอฟเฟ็ต, แผ่นดินพระจอมเกล้า แบลโคย นิจ ทองโสภิต (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521), หน้า 3.

² ห่องสมุควชิรญาณ, หมูประวัติ, ประวัติคำพูดของคนเก่า ๆ เลขที่ 240 ฉบับที่ 15 ตู 121.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 62.

⁴ ต่อมาได้เป็นพระยารัตนจักร.

อุทัยธานีอีกทางหนึ่ง¹

ในการเตรียมการเพื่อรับมอญอพยพนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จเป็นแม่จวนคุมพลไปสร้างเมืองปทุมธานีให้เป็นที่อยู่ของพวกมอญ และโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธรสมุหนายกคุมเสด็จไปรับพวกมอญที่เมืองตาก ส่วนทางคานพระเจดีย์สามองค์ที่กาญจนบุรี โปรดให้เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งมีพระชนมเพียง 14 พรรษาเป็นแม่ทัพคุมพลออกไปรับครัวมอญ โดยมีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภัยบาล² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงให้ความเห็นในการที่โปรดให้เจ้าฟ้ามงกุฎคุมพลออกไปรับพวกมอญนี้ไว้ว่า คุณเหมือนจะมีพระราชประสงค์ให้เจ้าฟ้ามงกุฎได้โอกาสทรงศึกษากระบวนการที่ศึกษาตนเองเกี่ยวกับพระองค์ตามเสด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปทำสงครามกับพม่าแต่ยังทรงพระเยาว์ ประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่งนั้นจะให้ปรากฏไปเมืองพม่าว่า โปรดฯ ให้สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จออกไปรับจะได้เป็นที่ครันครามแก่พม่า และพวกมอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์จะได้อุ่นใจ ส่วนการบังคับบัญชาจริง ๆ นั้นอยู่ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี³

เรื่องการออกไปรับมอญของเจ้าฟ้ามงกุฎคราวนี้ มีเกร็ดเล่าว่าก่อนหน้านี้ได้เคยมีมอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและในครั้งนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นผู้เสด็จออกไปรับเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร เรื่องนี้ทำให้กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ทรงซักเคืองนอຍพระทัย แต่ไม่อาจออกพระโอษฐ์เป็นแต่ทำพระกิริยามีนั่งตอพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สืบมา

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

² เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นพระอนุชาร่วมพระชนกชนนีกับกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบมาตย์ จึงเป็นพระมาตุจฉา (น้า) ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นทรงวาระราชการมหาดไทยและกระทรวงวัง.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

เมื่อมอญอพยพมาอีกครั้งจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎออกไปรับช้าง¹ จากความข้อนั้นแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎออกไปรับมอญเพื่อเป็นการเอาพระทัยพระมเหสีมากกว่าวัตถุประสงค์อื่น ๆ ไม่ว่าจะขอเท็จจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม การเสด็จออกไปรับมอญครั้งนั้นก็เป็นการประกาศทางการเมือง "ภาคปฏิบัติ" ที่ล้ำค่าสำหรับเจ้าฟ้ามงกุฎ แม้จะไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ว่าทรงมีความรู้สึกเช่นไร แต่ก็น่าจะสร้างความประทับใจให้พระองค์บ้าง เพราะเป็นครั้งแรกที่ได้ได้ออกนอกแคว้นราชสำนักและกรุงเทพมหานคร สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความแปลกใหม่ของพระองค์ และน่าจะเป็นมูลเหตุจูงใจประการหนึ่งให้พระองค์หาโอกาสออกเสด็จทอดพระเนตรภูมิประเทศและประชาชนตามภูมิภาคต่าง ๆ อยู่เสมอในกาลต่อมา อนึ่ง การเสด็จไปรับมอญครั้งนั้นได้เป็นการเพิ่มพูนพระเกียรติยศของพระองค์ให้ปรากฏแก่สายตาของทั้งคนมอญและคนไทย นับเป็นการปูพื้นความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับคนมอญในประเทศไทยซึ่งจะนำไปสู่ความเกี่ยวพันระหว่างขรรค์มยุคินีภายใต้ทรงตั้งและพระมอญดั้ง จะกล่าวถึงในบทต่อไป

การเสด็จออกไปรับมอญดูเหมือนจะเป็นบทบาททางการเมืองที่เด่นที่สุดของเจ้าฟ้ามงกุฎที่เป็นการเสริมสร้างบารมีทางการเมืองให้แก่พระองค์² เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงมีโอกาสรวมในการการเมืองอีกครั้งหนึ่ง หลังจากลาผนวชเณรในปี พ.ศ. 2360 พระราชบิดาได้โปรดฯ ให้บังคับบัญชากรมมหาดเล็ก มีสิทธิขาดในการแต่งตั้งและถอดถอนมหาดเล็กได้ นับว่าเป็นโอกาสที่ทำให้พระองค์ได้สนิทสนมคุ้นเคยกับขุนนางต่าง ๆ ในกรมมหาดเล็ก และหนึ่งในจำนวนขุนนางนั้นก็คือ นายชวง บุนนาค ซึ่งต่อมาคือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นกำลังสำคัญคนหนึ่งในการสนับสนุนให้พระองค์

¹ หอสมุดวชิรญาณ, หมู่วประวัตติ, ประวัตติคำพูดของคนเก่า ๆ, เลขที่ 240ฉ. มัคที่ 15 ตอนที่ 121.

² เรื่องการรับมอญนี้มักพบเสมอในหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของพระองค์ และเรื่องนี้น่าจะเป็นการแสดงถึงความสำคัญของฐานะบุคคลที่ทำหน้าที่นี้ รวมทั้งการให้ความสำคัญต่อชาวมอญที่เข้ามา.

ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ความสำคัญของกรมมหาดเล็ก
นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า

... กรมนี้เป็นกรมสำคัญยิ่งกว่ากรมอื่น ๆ ถึงตัวนายที่ได้รับสัญญาบัตรจะมีศักดิ์ฐานะ
ก็เป็นที่ย่ำเกรงนับถือของคนทั้งปวงมากกว่าขุนนางซึ่งมีศักดิ์ฐานะสูง ๆ กรมอื่นควย
เพราะเหตุที่เป็นบุตรขุนนางมีตระกูลประการหนึ่ง เป็นผู้ใหญ่เคียงไคพึ่งพระกระแด
พระเจ้าแผ่นดินแทนประการหนึ่ง และเป็นผู้ที่เพ็ดทูลไคงายนั้นประการหนึ่ง จึงไค
มีเกียรติยศเป็นที่นับถือมาก...²

ควยเหตุผลนี้ การที่พระราชบิดาโปรดฯ ให้บังคับบัญชากรมมหาดเล็กจึงนับเป็นการพระ
ราชทานฐานอำนาจทางการเมืองที่สำคัญแหล่งหนึ่งในเวลานั้นให้ ถ้าหากพระองค์จะ
สามารถชักจูงขุนนางในกรมมาเป็นพวกไค แต่เป็นที่น่าเสียดาย แม้จะทรงรับราชการใน
กรมมหาดเล็กนานถึงเกือบ 7 ปี ขุนนางในกรมนี้ก็มิไคเป็นฐานอำนาจทางการเมืองให้
กับพระองค์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์กลัวว่ามีอิทธิพลบารมีของพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์บมึงเสียดคคไคเป็นไค คังที่ไค
ทรงบันทึกไว้ในภายหลังว่า คนทั่วไปมองข้ามพระองค์ไปสนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์
ซึ่งเป็นเพียงพระองค์เจ้าให้ขึ้นเป็นกษัตริย์³

จากฐานะและบทบาททางการเมืองของพระองค์ ทำให้ภาพของเจ้าฟ้ามงกุฎ
ในช่วง 20 ปีแรกเป็นภาพของเจ้าฟ้ารัชทายาทผู้สูงศักดิ์ที่แม่จะพรังพร้อมควยเกียรติยศ

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เลม 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506),
หน้า 151.

²กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัย
รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2521),
หน้า 9, และ 10.

³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าควยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 15.

แต่ก็เขาวัววัยและปราศจากอำนาจทางการเมืองที่แท้จริง ทั้งยังไม่ปรากฏว่าทรงได้รับการสนับสนุนจากผู้ใดอย่างจริงจังในการก้าวไปสู่ราชบัลลังก์ แม้แต่พระราชบิดาของพระองค์เอง¹ ตำแหน่ง "กษัตริย์" จึงยังคงเป็นความหวังที่ค่อนข้างจะเลื่อนรางสำหรับพระองค์

ข. การศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการผลิตคนระดับต่าง ๆ ให้แก่สังคม ดังนั้นการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับจึงเป็นการให้ความรู้เพื่อเตรียมให้พระองค์สามารถรับภารกิจของชนชั้นปกครองได้ในอนาคต การศึกษานับแต่ประสูติของพระองค์เป็นไปใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ การศึกษาที่ได้รับจากครอบครัวด้วยการอบรมเลี้ยงดูอย่างหนึ่ง และที่เป็นรูปแบบการศึกษาตามชาติยราชประเพณีอีกอย่างหนึ่ง

การศึกษาที่ได้รับจากการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว เจ้าฟ้ามงกุฎทรงได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างดีด้วยความรักจากทั้งสมเด็จพระชนกชนนี² ทรงเจริญวัยขึ้นตาม

 ¹ แมวดูเอกสารของครอว์ฟอร์ด จะระบุไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ "ฝึกปรีชา" เจ้าฟ้ามงกุฎหวังจะให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ [กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลโดยนายไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 196.] แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า การแสดงออกซึ่งพระราชประสงค์ในเรื่องรัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังมีลักษณะคลุมเครือระหว่างกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และเจ้าฟ้ามงกุฎ แม้แต่เจ้าฟ้ามงกุฎเองก็ทรงไม่แนพระทัยว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะพระราชทานสมบัติใหญ่ใคร่.

² ความผูกพันและความรักที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีต่อเจ้าฟ้ามงกุฎได้แสดงออกในรูปแบบหนึ่งคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชทานพระบรมทนต์อัฐิของพระองค์แก่เจ้าฟ้ามงกุฎตั้งแต่ พ.ศ. 2359 ด้วยทรงถือคติว่าบรรพบุรุษให้ลูกหลานด้วยใจของผู้ให้เองนั้นดีกว่าให้โดยมีผู้เร่งรัดขอร้องและเก็บเอาเมื่อตายแล้ว กรมศิลปากร, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2509), หน้า 143.

กลางพระราชพิธีและชนบประเพณีภายในราชสำนัก พระองค์ทรงตามเสด็จพระราชบิดา ออกงานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์¹ จึงทำให้ทรงคุ้นเคยกับการวางพระองค์ของพระมหากษัตริย์ในวาระต่าง ๆ ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวและในหมู่เครือญาติ สิ่งเหล่านี้ได้มีผลต่อทัศนคติต่าง ๆ ของพระองค์ และจะแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมในวาระต่าง ๆ โดยเฉพาะเมื่อพระองค์มี "ครอบครัว" ของพระองค์เองและหลังจากที่ทรงครองราชย์แล้วทั้งทางด้านการดำรงชีวิต รูปแบบความสัมพันธ์ในหมู่พระราชวงศ์และพระราชดำริทางการเมือง

พฤติกรรมซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลที่เจ้าฟ้ามงกุฎได้รับจากการอบรมจาก "ครอบครัว" นั้น มีอยู่หลายประการ ทั้งในเรื่องการปฏิบัติตนระหว่างพ่อแม่กับลูก และพี่กับน้อง และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง

หลังจากที่เจ้าฟ้ามงกุฎได้เสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ทรงบันทึกสิ่งที่พระราชชนนีได้เคยสั่งสอนและห้ามปรามไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ลูกหลานใคร² และได้ทรงปฏิบัติต่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงปฏิบัติต่อพระองค์มาก่อน เช่น การที่ พระราชทานเทวรูปมหาวิฆเนศวรที่ได้รับพระราชทานมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

¹บรรเจิด อินทุภรขงศ์ (รวบรวม), พงศาวดารกระซิบ (กรุงเทพมหานคร : ประพันธ์สาส์น, 2521), หน้า 126. และโอภาส เสวิกุล (เรียบเรียง), พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป (พระนคร : แพรวพิทยา, 2513), หน้า 2.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ข้อห้ามสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา" ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โบราณคดีสโมสรพิมพ์ แจกในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาสติ พ.ศ. 2457

(ม.ป.ท.), หน้า 111-113.

แก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์¹ และทรงให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส พระราชโอรสองค์ใหญ่ทำ
กระจากัดเทศน์ถวายเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรและมาเทศน์มหาชาติ
ในพระบรมมหาราชวัง ท่านองเฝ้าเกี่ยวกับที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้เคยปฏิบัติต่อพระองค์
เมื่อครั้งที่ทรงผนวชเณร²

ทางด้านเกี่ยวกับการเมืองการปกครองนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงรับเอาพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมา
ใช้ในรัชกาลของพระองค์ เช่นทรงฟื้นฟูศิลปการละครในราชสำนักขึ้น หลังจากที่พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกของเกี่ยวกับเรื่องนี้ตลอดรัชกาล³ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝึกสอนราชาศาสตร์พระราชทานแก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เช่นเดียวกับ
ที่ทรงได้รับมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่สำคัญคือทรงสรุปบทเรียน
จากคดีในเรื่องเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติ พระองค์จึงทรงปกป้องและสนับสนุนเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ให้อยู่ใน "รัชทายาท" อย่างชัดเจนทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้ง ๆ ที่
พระองค์ไม่เคยทรงรับสิ่งเหล่านี้อย่างเต็มที่จากสมเด็จพระราชบิดา

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน
(พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2503), หน้า 102.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4
(พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2520), หน้า 347.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3
พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ทานูญหญิงวงษานุประพัทธ์ (ตาด
สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2481 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
(พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481), หน้า 357.

การศึกษาตามขัตติยราชประเพณี

การศึกษาในสังคมไทยมีหลายระดับเพื่อผลิตคนสนองความต้องการของสังคม การศึกษาของสามัญชนและชนชั้นสูงจึงแตกต่างกันออกไป แม้จะมีการเรียนเบื้องต้นที่เหมือนกัน คือ ไตรภาค และมีวัดเป็นสถานศึกษา พระทำหน้าที่เป็นครูสอนเช่นเดียวกัน¹

ความต้องการแรงงานในการผลิตทางเกษตรกรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่เป็นข้อจำกัด ให้เด็กชายสามัญชนเรียนพออ่านออกเขียนได้เท่านั้น² ส่วนบุตรหลานของผู้มีฐานะดีหรือมีตระกูลสูงจะมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างดี เพื่อว่าเมื่อจบการศึกษาและบวชเรียนแล้ว จะไปเข้ารับราชการและประกอบอาชีพอื่นตามรอยบรพรมต่อไป

สำหรับการศึกษาของเจ้านายนั้นจะได้รับการเอาใจใส่และกวาดขันเป็นพิเศษ ค่ายเด็กที่ทรงอยู่ในฐานะชนชั้นปกครองของประเทศ การที่เจ้านายทุกพระองค์ต้องศึกษาเหมือนกันหมดนี้ เนื่องจากเจ้านายองค์ใดองค์หนึ่ง ไม่เฉพาะแต่พระโอรสที่ประสูติแต่พระมหากษัตริย์ อาจได้เป็นกษัตริย์ เจ้านายทุก ๆ พระองค์จึงต้องเรียนรู้ทั้งราชศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ ที่จะนำมาใช้ในราชการเพื่อแบ่งเบาภารกิจการกิจของกษัตริย์³ เจ้านายฝ่ายหญิงของไทยก็มีโอกาสได้รับการศึกษาเช่นเดียวกัน ซึ่งรูปแบบการศึกษาของเจ้านายไทย

¹ เสรีบุรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 434.

² ละออทอง อมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 11.

³ สุวรรณา สัจจวิรวรรณ, "เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินคงและของญวนโดยจักรพรรดิทื่อค๊ก" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 65.

ทั้งฝ่ายชายและหญิงนั้นได้วางระเบียบมาตั้งแต่เริ่มกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า คงจะรับแบบแผนนี้มาจากสมัยอยุธยา¹ รูปแบบการศึกษาของเจ้านายฝ่ายชายมีอยู่ด้วยกัน 4 ขั้นตอน ส่วนเจ้านายฝ่ายหญิงมี 3 ขั้นตอน คงเปรียบเทียบให้เห็นชัดตามตารางนี้⁴ คือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 15.

ตารางที่ 1

รูปแบบการจัดการศึกษาของเจ้านายไทยทั้งชายและหญิง

อายุ	เจ้านายฝ่ายชาย	อายุ	เจ้านายฝ่ายหญิง	หมายเหตุ
3 - 7	เรียนหนังสือไทยกับครูผู้ หญิงในพระบรมมหาราชวัง	3 - 7	เหมือนเจ้านายฝ่ายชาย	กรมคำทรงเทียบกับระดับ ประถมศึกษา
7 - 13 (ถึงโสกันต์)	เรียนกับครูผู้ชาย เริ่มเรียนภาษามคธ อ่านหนังสือไทยเรื่องต่าง ๆ เริ่มกวดขันกิริยามารยาท	7 - 11 (ถึงโสกันต์)	เรียนกับครูหญิง เรียนการเรือนและภาษา ไทย อ่านหนังสือเรื่องเดียวกับ เจ้านายฝ่ายชาย เริ่มกวดขันกิริยามารยาท	ทรงเทียบกับระดับมัธยม ภาคต้น

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อายุ	เจ้านายฝ่ายชาย	อายุ	เจ้านายฝ่ายหญิง	หมายเหตุ
13 - 21	<p>ผนวชเป็นสามเณรเพื่อเรียนพระธรรมและฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย เมื่อลาผนวชแล้วออกมาอยู่นอกพระราชวัง เริ่มเรียนศิลปะวิทยาที่ชอบ จากสำนักครูเขี้ยวชาญต่าง ๆ ฝึกวิชาการรัฐประศาสนศาสตร์และราชประเพณีจากทองพระโรง</p>	11 ปีขึ้นไป	<p>ศึกษาความรู้ขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ เช่น วิชาศีลธรรมและฝึกหัดวิชาการเรือน เริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทความที่ชอบ เรียนรูราชประเพณีและระเบียบวินัยในการสมาคมของกุลสตรีชั้นสูงจากในพระบรมมหาราชวังชั้นในจนกระทั่งสามารถรับราชการฝ่ายในและฝึกสอนผู้อื่นได้</p>	ทรงเทียบของเจ้านายฝ่ายชายเข้ากับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา
21	<p>ทรงผนวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและคาถาอาคมชั้นสูงจนเขี้ยวชาญ เมื่อลาผนวชก็รับราชการได้ถือว่าสำเร็จการศึกษา</p>			

ที่มา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พรหมเมธี) ธรรมสาร (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, 2518), หน้า 15-17.

การศึกษาของเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นไปตามแบบแผนของเจ้านายฝ่ายชายทุกชั้นตอน โดยทรงเริ่มเรียนอักษรในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมฬีโลก ตั้งแต่ยังประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม¹ และเมื่อเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวังแล้วก็ทรงศึกษาความรู้สำหรับพระราชกุมารต่อมา และทรงเรียนกับพระอาจารย์อื่นอีกหลายสำนัก อาทิ ทรงเรียนอักษรวิธี พระพุทธวจนะ และวิชาการคดีโลกอื่น ๆ ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีไชยนาถ² และทรงศึกษาวิชาคชกรรมศาสตร์ อิศวศาสตร์ และยุทธพิชัยสงครามจากเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) ผู้เป็นพระกัลยาณมิตรเสด็จมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา³ ทั้งนี้เพราะในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกเธอจะต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกพระองค์ จนถึงฝึกทรงม้าตึงหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเวลาเย็นทุกวัน เพื่อเตรียมเข้าในพระราชพิธีแห่สระสนาน⁴ วิชาต่าง ๆ ที่ทรงเรียนนั้น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าคงได้ศึกษาวิชาสำหรับพระราชกุมารอันสูงศักดิ์ครบถ้วนตามคติโบราณนิยมทุกประการ และคงได้ทรงศึกษาจนเชี่ยวชาญ เพราะเมื่อเสวยราชย์หลังจากทรงผนวชนานถึง 27 ปีก็ยังทรงม้าและยิงปืนไฟได้โดยไม่ทรงล้ม⁵

¹ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ทรงเป็นพระอาจารย์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ด้วย.

² ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปกิณกะภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493) หน้า 15.

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, "ประติมานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย", วาริฎาณวงศ์ 2507 (พระนคร : ไชยวัฒน์, 2507), หน้า 94.

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า 284.

⁵ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 55.

เมื่อปี พ.ศ. 2360 ทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มี สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข) วัดราชสิทธิารามทรงเป็นพระอุปัชฌาย์¹ เมื่อผนวชแล้ว เสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ 7 เดือนจึงลาผนวช ระหว่างที่สามเณรสมเด็จเจ้าฟ้า มงกุฎประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุนั้น สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เมื่อยังเป็นพระมหาโตอยู่ที่วัดมหาธาตุได้เป็นพระ พี่เลี้ยง เป็นพระอาจารย์สอนอักษรระฆังตลอดถึงคัมภีร์มูลกัจจายน์ จึงไต่สนทนสนมคุ้นเคย กันนับแต่บัดนั้น²

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎลาผนวชแล้ว (พ.ศ. 2360) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดฯ ให้บัญชาการกรมมหาดเล็กเป็นสิทธิขาดจนถึงตั้งและถอดถอนหุ้มแพร ได้ตามพระประสงค์ ตลอดจนรับราชการอย่างอื่นอยู่ใกล้ซีกพระองค์ ทรงฝึกสอนราชศาสตร์ พระราชทานเอง และในตอนนี้คงศึกษาวิชาวิสามานยนาน ๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เจ้าฟ้ามงกุฎทรงประทับอยู่ที่พระตำหนักในพระบรมมหาราชวังฝ่ายหน้าจนถึงปี พ.ศ. 2365 เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์จึงได้พระราชทานพระราชวังเดิมครึ่งกรุง ษณบุรีให้เสด็จออกอยู่ต่างวังเมื่อพระชันษาได้ 18 ปี ทรงประทับอยู่ประมาณ 2 ปีกว่า

¹บางแห่งว่า สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ ส่วนสมเด็จพระ ญาณสังวร (ศุข) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล แต่สมเด็จพระยาคำรงทรงวินิจฉัยไว้ใน ความทรงจำ หน้า 58. ว่า น่าจะกลับกันเสียมากกว่า สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข) เชี่ยวชาญทางวิปัสณาธุระซึ่งเป็นพื้นบถของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาก เคยเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวที่ทรงผนวชสามเณร ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช.

²รัชชัญญ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา (รวบรวม), สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วัดระฆังโฆสิตาราม. (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, ๒516) : หน้า 568. พระมหาโตเป็นพระภิกษุฝ่ายมหานิกายที่มีบทบาทมากและเป็นทีโปรดปรานของ รัชกาลที่ 4.

จึงเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุตามราชประเพณี¹ เมื่อ พ.ศ. 2367 โดยผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามและมีสมเด็จพระสังฆราช (คอน) เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วเสด็จไปประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุ 3 วันเพื่อทำอุปัชฌาย์วัตร จากนั้นจึงเสด็จไปจำพรรษาทรงศึกษาวิปัสณาธุระที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) อันเป็นประเพณีนิยมของเจ้านายในสมัยนั้น เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยใช้ภาษามคธต้องใช้เวลาาก เจ้านายที่ผนวชเพียงพรรษาเดียวจึงเลือกศึกษาวิปัสณาธุระ อันเป็นการฝึกหัดใจในทางสมณะภาวนา และถือกันว่าถาษานาญในทางสมณะภาวนาแล้ว อาจนำคุณวิเศษอันนั้นมาใช้ในการปลุกเสกเพื่อประโยชน์อย่างอื่นตลอดจนในการพิไชยสงครามไคภายหลัง ด้วยเหตุนี้เจ้านายจึงมักเสด็จไปประทับวัดอรัญวาสีเพื่อทรงศึกษาภาวนาวิธี² วัดอรัญวาสีที่สำคัญในกรุงรัตนโกสินทร์มี 2 วัด คือ วัดสมอราย และวัดราชสิทธิ³

¹สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 ราชานุกาพ, ความทรงจำ, หน้า 61. และเกี่ยวกับประเพณีการบวชนี้ ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 10 พ.ศ. 2465. หน้า 642-643. โคลกล่าวถึงว่า การบรรพชาอุปสมบทในอยุธยาแต่เดิมนั้นทำเฉพาะผู้มีศรัทธา เพิ่งจะมาถือเป็นประเพณีเมื่อว่า กุลบุตรทุกคนควรจะตองบรรพชาและอุปสมบทเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. 2275 เป็นต้นมา กล่าวกันว่าในรัชกาลนั้นผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศนับคาศักดิ์ ต้องเป็นผู้ที่บวชแล้วจึงจะทรงตั้ง เพราะฉะนั้นเจ้านายในพระราชวงศันนั้นจึงตองทรงผนวชทุกพระองค์ คตินิยมนี้สืบทอดมาให้สมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เนื่องจากภาวะสงครามที่กอบกู้อิสรภาพในสมัยกรุงธนบุรี และเพื่อรักษาอิสรภาพในรัชกาลที่ 1 จึงปฏิบัติประเพณีการบวชเรียนให้ตรงตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าไม่ได้ เพิ่งมาเริ่มเมื่อสมัยที่รัชกาลที่ 2 ยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า.

²สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 ราชานุกาพ, ความทรงจำ, หน้า 68.

³พระยาวิจิตรธรรมปริวัตร (เรียบเรียง), แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 10 พ.ศ. 2465, หน้า 645.

การผนวชของเจ้าฟ้ามงกุฎนับเป็นการศึกษาตามแบบ "อุคฺมศึกษา" ขั้นสุดท้ายของเจ้านายไทยก่อนจะเสด็จออกมารับราชการ การศึกษาในสมัยนั้นถือว่าพอเพียงแล้วสำหรับชนชั้นปกครองไทย ด้วยคตินิยมของคนไทยในสมัยนั้นที่ถือว่าความรู้พระพุทฺธเจ้ามีนั้นเป็นความรู้ที่สมบูรณ์สูงสุด คือทรงมีความรู้ในศิลปศาสตร์ 18 ประการก่อน และภายหลังจึงใคร่พุทฺธธรรมจนตรัสรู้เป็นสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า โดยนัยนี้ เจ้านายไทยจึงศึกษาไปตามแนวการศึกษาของพระพุทฺธเจ้า โดยมีอุคฺมคฺติว่าจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความรู้ตามที่พระพุทฺธของคฺมี¹ นอกเหนือจากนี้แล้ว วิทยาการต่าง ๆ ทางโลกยังไม่ใช่อะไรจำเป็นด้วยเหตุที่มีความคิดกันแพร่หลายในสังคมไทยว่า "วิชาการสำหรับโลกนั้นหาแก่นสารมิได้ และเรียนเอาด้วยสัญญา ว่าเป็นสารก็ถึงมหาพิณาศอันมาก มีอุปมาคฺจนัน"²

ค. ความคิดและทัศนคติทางการเมืองของบุคคลแวดล้อมอันมีผลต่อทัศนคติทางการเมืองในระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฎ

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงได้รับการแวดล้อมจากบุคคล 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นปกครองในราชสำนักกลุ่มหนึ่ง และกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่จากพระอารามหลวงซึ่งถือเป็นปราชญ์ของสังคมที่ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์อีกกลุ่มหนึ่ง ทัศนคติและความคิดทางการเมืองของบุคคลทั้ง 2 กลุ่มนี้จึงย่อมส่งผลต่อทัศนคติทางการเมืองขั้นมูลฐานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹โปรดอ่านรายละเอียดในสมเกียรติ วันทะนะ, "การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทย" บทความประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ เรื่องความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน ณ หอประชุมแผนกสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างวันที่ 11 - 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2522, หน้า 8-10.

²ห้องสมุดขริฎาณ, ธรรมคคฺหมวคฺปิกถกรรมต่าง ๆ จศ. 1144 เลขที่ 8 คฺ 107 มคฺที่ 192 ตอน 2 ราชโฆวาทวาคฺวยการถววยโฆวาทแกพระมหากษัตริย์และกลอนบทละครเรื่องอิเหนา.

อาจกล่าวได้ว่าความคิดทางการเมืองของบุคคลทั้ง 2 กลุ่มน่าจะเป็นความคิดที่เป็นไปเพื่อสนองเป้าหมายทางการเมืองอย่างเดียวกัน คือการปกครองระบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชวงศ์จักรี ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอันต่างจากราชวงศ์ต่าง ๆ ในสมัยอยุธยา บุคคลทั้ง 2 กลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนของสมัยอยุธยาตอนปลาย และได้ร่วมประสบการณ์ของการเสียกรุงครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 แก่พมามาด้วยกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนั้นรุนแรงและเจ็บปวดพอที่จะก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อแนวความคิดทางการเมืองของคนในสังคมทุกระดับ กษัตริย์และนักปราชญ์จำเป็นต้องหาคำอธิบายปรากฏการณ์นี้ให้แก่สังคมและตนเอง เพื่อความมั่นคงของราชวงศ์ และความอยู่รอดของอาณาจักร การชำระพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในสมัยนี้จึงเลือกอธิบายถึงการเสียกรุงที่เกิดขึ้นโดยการโยนความผิดไปให้ราชวงศ์บ้านพลูหลวง¹ เพื่อช่วยยืนยันสิทธิธรรมของราชวงศ์ใหม่ทั้งสอง (คือราชวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรี และราชวงศ์จักรี) เพื่อเป็นการให้บทเรียนจากอดีตแก่ผู้ที่อ่านพระราชพงศาวดารให้ตระหนักถึงคุณค่าของความสามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายใต้รัฐบาลที่เข้มแข็ง และข้อสำคัญคือเพื่อช่วยเสริมสร้างอุดมการณ์ใหม่เกี่ยวกับกษัตริย์ กษัตริย์แบบที่ราชวงศ์จักรีต้องการเน้นเป็นพิเศษก็คือกษัตริย์มิได้เป็นเพียง "เทวะ" ของโลกที่สถิตย์อยู่เหนือเขาพระสุเมรุเท่านั้น แต่ทรงเป็น "พุทธะ" ของโลก ซึ่งจะยังความหลุดพ้นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งร่างกายและวิญญาณ²

ความล้มเหลวของสถาบันกษัตริย์ในสมัยอยุธยา ทำให้เกิดความจำเป็นสำหรับผู้ปกครองที่จะต้องอธิบายปรากฏการณ์นี้ให้แก่สังคม และเนื่องจากความคิดโดยทั่วไปของคนไทยที่เชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและสังคมเข้ากับคุณธรรมความประพฤติ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521), หน้า 4.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 19 และ 49.

ของพระมหากษัตริย์¹ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องแสวงหารูปแบบของกษัตริย์ที่ต่างไปจากสมัยอยุธยา ซึ่งจะเป็นที่ยอมรับของสังคมในขณะนั้น และพระองค์ก็ได้เลือกที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ตามอุดมคติในพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทย นั่นคือความพยายามไปสู่ "จักรวาทิน" ซึ่งหมายถึงจักรพรรดิผู้ทรงถือธรรมจักรและเป็นใหญ่ในจักรวาล ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก² จากหลักฐานที่ปรากฏในพระราชกำหนด กฎหมายต่าง ๆ และพระราชกรณียกิจ แสดงให้เห็นถึงความเคร่งศาสนาของรัชกาลที่ 1 แต่ความสนพระทัยในค่านศาสนาของพระองค์นี้หันไปในทางสติปัญญาอันอาจเป็นปฏิริยาที่ทรงปฏิบัติให้คานกับการปฏิบัติของพระเจ้าตากสินก็เป็นได้³ พระองค์ได้โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกและไต่ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้และมักจะทรงไต่ถามสมเด็จพระสังฆราชเกี่ยวกับการตีความหมายในพระไตรปิฎกเป็นประจำ พระองค์โปรดให้คนไปทำลายศิวลึงค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะอันเป็นการเชื่อมโยงกับแนวคิดเทวราชาที่ปรากฏในสมัยอยุธยา หลังจากที่ไมทรงพบหลักฐานการบูชาศิวลึงค์ในพระไตรปิฎก⁴ และได้ออกพระราชบัญญัติเมื่อปี พ.ศ. 2328 ให้มีการเปลี่ยนแปลงพิธีการถือน้ำ

¹ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416 แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518), หน้า 96-97.

²"พระสุคตันตปิฎกเล่ม 3 ทีสนิกาย ปาฎิกวรรค" ใน พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 16 กรมการศาสนา, อนุสรณงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พ.ศ. 2500 (พระนคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2500), หน้า 72-99.

³ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416, หน้า 92.

⁴โปรดคุณ กฎหมายรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2325 พระราชกำหนดใหม่ 35 เสถียร ลายลักษณ์และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศกเล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมิ้ล, 2478), หน้า 538-541.

พระพิพัฒน์สัตยาเสียใหม่ คือให้ข้าราชการมาเคารพบูชาพระพุทธรูป โดยให้เหตุผลว่าการเคารพบูชาพระบรมรูปพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ก่อนจะมีการเคารพบูชาพระพุทธรูปแบบอยุธยา นั้น เป็นการกระทำที่ไม่เคร่งศาสนา ทั้งนี้เพราะไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่าพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อีกแล้ว พระองค์มีกระแสพระราชดำรัสว่า ประเพณีการบูชาพระบรมรูปพระมหากษัตริย์นั้นสืบเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน ๆ ทรงศึคาพระองค์เองสูงเกินไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ตั้งประเพณีขึ้นเพื่อเป็นยอพระเกียรติของพระองค์เอง¹ และมีหลักฐานปรากฏว่าราชฎีก์ต้องการให้พระมหากษัตริย์ปกครองโดยยุติธรรม มีธรรมต่าง ๆ และรักษาโบราณราชประเพณี ดังข้อความในหนังสือ "ผู้วิเศษ" ที่มีผู้นำมาถวายรัชกาลที่ 1² ความคิดเรื่องความเป็นพุทธะของกษัตริย์นี้ ได้ถูกยึดถือเป็นแนวทางการปฏิบัติพระองค์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีสืบต่อกันมา รัชกาลที่ 2 ถึงแม้จะไม่สนใจในการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง โดยปล่อยให้กิจการบ้านเมืองอยู่ในความดูแลของเจ้านายที่กำกับราชการจำนวนหนึ่งก็ตาม แต่ก็ทรงมีบทบาทมากในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และได้รับการยกย่องว่าทรงเลื่อมใสในการปฏิบัติธรรม³ นอกจากนี้ยังได้ทรงสร้างความคิดที่เชื่อมโยงความอยู่รอดของพุทธศาสนาไว้ด้วยกันกับอาณาจักร โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการปกป้องศาสนา เช่น กรณีที่พระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดฯ ให้สร้างป้อมผีเสื้อสมุทร และเมืองสมุทรปราการมีกำแพงล้อมเพื่อป้องกัน

¹ "กฎหมายรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2328 พระราชกำหนดใหม่ 40" ใน เสถียร ลายลักษณ์และคนอื่น ๆ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 560-562.

² หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1163 เลขที่ 1 : สำเนาหนังสือผู้วิเศษว่าควยกษัตริย์ปกครองโดยยุติธรรม พ.ศ. 2344.

³ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 173 - 174.

ภัยจากข้าศึกที่จะมาทางทะเล ในคราวนั้นได้โปรดให้สร้างพระสมุทเจดีย์ไว้ข้างหลังป้อม
 ค่ายเหตุผลที่ว่า

...ได้ทรงบูรณาการพระราชทรัพย์และกำลังไพร่พลให้สร้างป้อมสร้างเมืองขึ้น ทั้งนี้
 ก็เพื่อจะกั้นข้าศึกศัตรูนอกประเทศที่เป็นคนมีปฏิริยาอื่นไม่นับถือพระพุทธศาสนา
 ไม่นิหมายย้ายดวงเกินคอพระราชอาณาจักร ซึ่งดำรงพระพุทธศาสนาอยู่ และทรง
 คิดจะบรรจุพระบรมธาตุในเจดีย์นี้ด้วย เพื่อแสดงว่า "ป้อมค่ายนครชั้นนี้เป็น
 เครื่องกันอธิโลกภัยพระมหาสถูปพุทธเจดีย์เป็นเครื่องกันปรโลกภัย"...¹

ความคิดเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลในหมู่พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 ภาลัยไม่น้อยที่เห็นได้ชัดที่สุดพระองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญ
 พระองค์เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัดมาตั้งแต่ก่อนครองราชย์โดยทรงสร้างศาลาธรรมทาน
 ไว้หน้าวัง นิมนต์พระมาแสดงธรรมเทศนาให้คนทั้งหลายฟังทุกวัน ทรงตั้งอาจารย์บอก
 ปรีชาธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร เป็นนิตย และมีโรงเลี้ยงยาจากฉันทิก ทำให้ทรงได้รับ
 การยกย่องมากจากคนทั่วไปรวมทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย²

ด้วยเหตุที่ราชวงศ์จักรีซึ่งสถาปนาขึ้นหลังจากความพินาศของอยุธยาได้ตระหนัก
 ถึงคุณค่าของความสามัคคี คุณธรรมนี้จึงได้ถูกปลูกฝังให้มีในหมู่พระราชวงศ์ชั้นสูง เจ้านาย
 และขุนนางโดยทั่วไป และผู้ที่ปฏิบัติคุณธรรมนี้มักจะได้รับยกย่องจากพระเจ้าแผ่นดิน
 เช่นการที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงแสดงความรักพระอนุชาและกนิษฐาคด้วยการประทาน
 สิ่งของต่าง ๆ กล่าวคือ ในทุก ๆ ปีที่ถึงฤดูเรือสำเภาเข้ามา เมื่อพระเจ้าลูกเธอใน
 รัชกาลที่ 2 ที่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นออกไปเผาก็จะประทานสิ่งของ ทองรูปพรรณต่าง ๆ
 ที่มาจากเมืองจีนให้เป็นเครื่องแต่งพระองค์เช่น สร้อย จี้ กำไลพระบาท ให้อย่าง

¹ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1222 เลขที่ 82
 ประกาศเรื่องความเป็นมาของพระสมุทเจดีย์และการสถาปนาปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 4.

² หอสมุดวชิรญาณ, หนูประวัติ ประวัติคำพูดของคนเก่า ๆ เลขที่
 240 ฉ. มัดที่ 15 คู่ที่ 121.

ถว้หน้า¹ คุณธรรมเรื่องความสามัคคีนี้ได้อิทธิพลต่อความคิดพฤติกรรมทางการเมืองของกษัตริย์และพระราชวงศ์ชั้นสูง โดยเฉพาะกรณีของพระมหากษัตริย์ 3 พระองค์ คือ รัชกาลที่ 3, ที่ 4 และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงไม่ทำอันตรายซึ่งกันและกันเพื่อความมั่นคงในราชบัลลังก์ของแต่ละพระองค์²

1.3 ความคิดทางการเมืองในแบบที่^{พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว} พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางไว้อย่างไม่เปลี่ยนแปลงไปจากแนวเดิมในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ทั้งนี้เพราะโครงสร้างสังคมยังเป็นแบบจารีต แม้จะมีการติดต่อกับชาติตะวันตกบ้างก็เป็นในรูปของการค้าซึ่งก็ไม่ส่งผลกระทบต่อความคิดทางการเมือง เพราะในขณะที่จักรวรรดินิยมตะวันตก คือ ฝรั่งเศส และอังกฤษ เริ่มมีอิทธิพลในอุษาคเนย์และพม่าอย่างเห็นได้ชัดในปี พ.ศ. 2343 และปี 2367³ ชนชั้นปกครองไทยก็ยังมองว่าชาติที่มีอำนาจในแหลมทองมีเพียง 3 ชาติเท่านั้น คือ พม่า

¹ เรื่องเดียวกัน.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาที่ 1/3254 ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร รศ. 112" พระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณภานุ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2512 (พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2512), หน้า 4.

³ แอ็บบอต โลว์ มอฟเฟ็ต, แผ่นดินพระจอมเกล้า, หน้า 3-5.

ปี พ.ศ. 2343 เป็นปีที่เหงวียน อานห์ (Nguyen Anh) ภายใต้การสนับสนุนของสังฆราชปิอูว์ฌูชาวฝรั่งเศส (Pigneau) ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ญวนได้สำเร็จ และอีกปีหนึ่งคือ พ.ศ. 2344 ได้สถาปนาพระองค์เป็นจักรพรรดิยาลอง (Gialong) แห่งเวียตนาม ปี พ.ศ. 2367 เป็นปีที่อังกฤษและพม่าได้ทำสงครามกันเป็นครั้งแรก.

ญวนและไทย ซึ่งผลักดันแย้งซึ่งความเป็นใหญ่เหนือชาติเพื่อนบ้านอื่น ๆ เช่น ลาว เขมร มอญและมลายู โดยเฉพาะพม่าซึ่งเป็นคู่สงครามของไทย ดังนั้นความคิดทางการเมืองของชนชั้นปกครองไทยจึงเป็นไปในแบบที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางรากฐานให้ โดยมีภารกิจหลักอยู่ 2 ประการ คือ คำนการป้องกันราชอาณาจักรประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งที่ทรงทำควบคู่กันไปคือ การฟื้นฟูความมั่นคงภายในราชอาณาจักร เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่จะให้กรุงเพทบุรงเรืองเหมือนกรุงศรีอยุธยาครั้งบ้านเมืองดี ความคิดของชนชั้นปกครองแบบนี้จะมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมืองของเจ้าฟ้ามงกุฎควยก่อนที่จะทรงรับอิทธิพลทางความคิดจากแหล่งอื่นในสมัยที่ทรงผนวชและครองราชย์

ทัศนคติทางการเมืองระยะแรกของเจ้าฟ้ามงกุฎก่อนทรงผนวช

มีหลักฐานว่าเจ้าฟ้ามงกุฎทรงยอมรับถึงอิทธิพลของการอบรมสั่งสอนเมื่อเยาว์วัยที่มีต่อมนุษย์ จากลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งของพระองค์ในระหว่างทรงผนวชที่มีถึงพระสหายต่างประเทศชาวอเมริกัน ข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเหตุผลที่พระองค์ไม่อาจเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ได้ว่า "ข้าพเจ้าทราบวาทธรรมคานมนุษย์นั้นยากยิ่งนักที่จะชักจูงศาสนาอื่นซึ่งเป็นศาสนาคัดแยกจากศาสนาเดิมของตนที่เคยรับความอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่เริ่มเรียนเมื่ออยู่ในเยาว์วัย"¹ และก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่า การเรียนรู้สิ่งอื่น ๆ เมื่อวัยเยาว์ก็คงจะมีอิทธิพลต่อทัศนคติด้านต่าง ๆ ของพระองค์ไม่น้อยไปกว่าศาสนา

จากประสบการณ์ 20 ปีที่ทรงใช้ชีวิตตามแบบเจ้าฟ้ารัชทายาทอยู่ในสังคมแบบจารีต และในแวดวงของชนชั้นปกครองภายในราชสำนัก ทำให้พระองค์ได้เรียนรู้ถึงการที่จะเป็นนักปกครองตามอุดมคติของสังคมไทย หน้าที่ของพระมหากษัตริย์และพระราชพิธีต่าง ๆ การยับยั้งทางการเมืองในเรื่องการสืบราชสมบัติทำให้ทรงเห็นความสำคัญของกลุ่มเจ้านายและขุนนางในแง่ของการเป็นพื้นฐานอำนาจ ตลอดจนเห็นปัญหาของระบบ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร4.1ก/1 พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 4 ถึง นายและนาง จ. คัมเบิลยู เอกดี แห่งวอเทอร์ฟอร์ด (18 พย. 61 - 27 มีค. 74).

คือการสืบราชสมบัติจากประสมการชีวิตทั้งหมดที่พระองค์ได้เรียนรู้มา ใค้ก่อให้เกิด
ทัศนคติทางการเมืองที่พอจะเห็นได้ชัด 4 ประการ คือ

ก. ทัศนคติต่อรูปแบบการปกครอง ไม่มีหลักฐานที่ระบุอย่างชัดเจนเกี่ยวกับ
ทัศนคติของเจ้าฟ้ามงกุฎเกี่ยวกับระบบการปกครองของไทย แต่เมื่อพิจารณาจากภูมิหลัง
ของพระองค์ทั้งหมดที่ได้รับการถ่ายทอดความคิดทางการเมืองจากระบบโคตที่ไม่ทรงมี
โอกาสได้รับรู้ระบบการเมืองแบบอื่น จึงทำให้ท่านจะสันนิษฐานว่าพระองค์คงจะพอพระทัย
กับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการปกครองว่าเป็นรูป
แบบการปกครองที่ดีและเหมาะสมกับสังคมไทย โดยที่องค์พระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่มี
คุณธรรมตามแบบพระพุทธรูปศาสนาตามแนวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง
วางไว้ และมีพระพุทธรูปซึ่งทรงเชื่อมั่นว่าเป็นศาสนาที่ดีที่สุดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว
จิตใจของคนไทยในฐานะศาสนาประจำชาติ

ข. ทัศนคติต่อบทบาทและพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้ามงกุฎ
น่าจะได้ทรงตระหนักในพระราชภารกิจที่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
พึงปฏิบัติ จากการที่ทรงพิจารณาพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ

ด้านการปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในด้านการ
บริหาร นิติบัญญัติและตุลาการ ทรงเป็นศูนย์กลางการปกครองโดยมีเจ้านายและขุนนาง
เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ เพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจโดยพระมหากษัตริย์จะ
ทรงแต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ และแบ่งสรรงานให้ทำ ทรง
ออกกฎหมายต่าง ๆ ตามมูลคดีในพระธรรมศาสตร์ที่เป็นแม่บทของไทย ตลอดจนเป็นผู้ชี้ขาด

¹โปรดพิจารณาข้อความในพระธรรมศาสตร์, ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม 1, หน้า 4-11.

ในการตัดสินใจตั้งปวง¹ เจ้าฟ้ามงกุฎเองก็ทรงให้ความสำคัญต่อเรื่องกฎหมายมาก ทรงสนพระทัยศึกษาและติดตามอยู่เสมอ²

ด้านการป้องกันราชอาณาจักร เป็นหน้าที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของกษัตริย์ โดยเฉพาะราชวงศ์ต้องทำสงครามเพื่อรักษาเอกราชและอิทธิพลเหนือดินแดนต่าง ๆ มาตลอด การเตรียมทำสงครามทำให้บรรดาชนชั้นปกครองนับแต่กษัตริย์ลงไปต้องศึกษาวิธีการทำสงครามแบบโบราณ เช่น พระพิชัยสงคราม การใช้อาวุธต่าง ๆ ตลอดจนการทรงช้าง ทรงม้า และต้องรู้จักสร้างป้อม สะสมอาวุธ เตรียมเสบียง และฝึกซ้อมไพร่พลให้ชำนาญการศึก นอกจากการป้องกันพระราชอาณาจักรแล้ว ยังควรแผ่ขยายอิทธิพลออกไปเหนือดินแดนใกล้เคียงด้วย เพื่อแสดงถึงความเข้มแข็งของราชอาณาจักรและความสามารถขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเรื่องนี้เป็นเกียรติยศของกษัตริย์มาก กษัตริย์ที่มีความสามารถทางด้านการทัพศึกจะเป็นที่นิยมยกย่องของคนทั้งหลายโดยทั่วไป อย่างน้อยที่สุดถ้าไม่สามารถแผ่ขยายอิทธิพลเพิ่มได้ก็ต้องรักษาอิทธิพลที่มีอยู่เดิมให้คงสภาพไว้ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงยอมรับความคิดเหล่านี้มาโดยตลอด และใ้ทรงแสดงออกอย่างชัดเจนในการศึก เชียงตุงเมื่อใดทรงเสวยราชย์แล้ว³

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2512 (ม.ป.ท.), หน้า 88.

² หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 (พ.ศ. 2401) เล่มที่ 101 บานแผนกชุมนุมเจ้านายชำระกฎหมาย.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506), 1 : 10. (พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท).

บทบาททางการคุ้มครองปกป้องราษฎร ความคิดที่เชื่อมโยงการมีคุณธรรม
 ของพระเจ้าแผ่นดินตามหลักพุทธศาสนาเข้ากับความสุขของสังคม ถ้าหากพระเจ้า
 แผ่นดินไม่ประพฤติธรรม สังคมจะเดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดินจึงมีหน้าที่ต้องดูแลทุกข์สุข
 ของราษฎรในทุก ๆ ด้านเพื่อให้ราษฎรพอใจและเชื่อมั่นในความเป็นผู้นำของพระองค์
 นับตั้งแต่การปราบปรามโจรผู้ร้าย ตัดสินคดี จนถึงเรื่องการทำมาหากิน เนื่องจาก
 สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ยังไม่สามารถควบคุมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้มาก
 ไปกว่าการชลประทานขั้นพื้นฐาน พระราชพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเกษตร เช่น พระราช
 พิธีไถ่น้ำ จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมงคล และชานยเทาะห์ จึงมีความ
 จำเป็นสำหรับสังคมในแง่ขวัญและกำลังใจ ตามความเชื่อที่ว่าบุญบารมีของกษัตริย์จะ
 สามารถควบคุมธรรมชาติได้ในระดับหนึ่งและมีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ รวมทั้ง
 ระวังโรคระบาดร้ายแรงที่เกิดขึ้นในสังคมด้วย เช่นมีพระราชพิธีอาพาธพินาศในรัชกาล
 ที่ 2²

คานการทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา จากการที่รัชกาลที่ 1 ได้นำเอาลักษณะ
 กษัตริย์ในอุดมคติทางพุทธรศาสนามาใช้ในทางการเมือง ได้ทำให้เกิดความสัมพันธ์กันอย่าง
 ลึกซึ้งระหว่างพุทธรศาสนาและสถาบันกษัตริย์ คือทั้งสองสถาบันต่างส่งเสริมและสนับสนุน
 ซึ่งกันและกัน ภารกิจเกี่ยวกับศาสนาได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับกษัตริย์ในยุคต้น
 รัตนโกสินทร์ ทั้งตามหน้าที่ขององค์อัครศาสนูปถัมภก และเพื่อยืนยันในความชอบธรรม
 และบุญบารมีของพระองค์ กษัตริย์จึงต้องทรงแสดงออกทั้งในคานการปฏิบัติหน้าที่เคร่งครัด
 ในศาสนาและทั้งการทำนุบำรุงพุทธรศาสนาในคานต่าง ๆ เช่น การสร้างและปฏิสังขรณ์
 วัด การให้ความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสามเณร ตลอดจนควบคุมให้พระสงฆ์ สามเณรปฏิบัติ

¹กฎหมายรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2328 พระราชกำหนดใหม่ 12 ประชุม
 กฎหมายประจำศกเล่ม 2, หน้า 486-489.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน,
 หน้า 65, 66, 576, และ 577.

ตามวินัยอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ยังต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญา แก่สังคม ด้วยการทำทรงพยายามอธิบายความหมายของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาและ ชักจูงให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักศีลธรรมเพื่อประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เจ้าฟ้า มงกุฎเมื่อเสวยราชย์แล้วก็มีไคร่ทรงละทิ้งบทบาทนี้เลย ทรงแสดงออกว่าเป็นผู้นำทาง ศาสนาที่แท้จริง และถูกต้องตามพระพุทธรวจนะมากกว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ

หน้าที่ของพระมหากษัตริย์อีก 2 ประการที่เจ้าฟ้ามงกุฎไคร่ทรงรับปฏิบัติสืบทอด มา คือ หน้าที่ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมไทยค่านต่าง ๆ ประการหนึ่ง และ หน้าที่ในการสอนพระราชศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์พระราชทานแก่พระราชโอรส เจ้านาย และขุนนางที่รับราชการอีกประการหนึ่ง

ค. ทิศนคติต่อการสืบราชสมบัติในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การไม่มีกฎ ที่แน่นอนสำหรับการสืบราชสมบัติ ใค่กลายเป็นปัญหาที่เรื้อรังของระบบ และบางครั้งมีผล ต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ถึงแม้ว่าจะมีเจ้านายสักองค์หนึ่งที่มีสิทธิธรรมอันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในสังคมอยู่แล้ว ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะได้สืบทอดอำนาจในกรณีที่ทรง พระเยาว์หรือขาดฐานอำนาจทางการเมือง เจ้าฟ้ามงกุฎมิไคร่เรียนรู้เรื่องนี้จากคำบอก เล่าหรือพระราชพงศาวดารเท่านั้น ยังทรงฉวยบทเรียนนี้ด้วยประสบการณ์ของพระองค์ เอง ระหว่างพระองค์ทรงถือว่ามิสิทธิธรรมตามชาติกำเนิดกับกรมหมื่น เจษฎาบดินทร์ พระชนมผู้มีอำนาจทางการเมืองและมีพระชนม์มากกว่าถึง 17 ปี ข้อจำกัดทางด้าน อายุและประสบการณ์และพระปรีชาสามารถทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎไม่สามารถหาทางไปสู่ อำนาจทางการเมืองได้มากไปกว่าการพยายามวางพระองค์ให้ดีที่สุดในฐานะรัชทายาท ด้วยการเรียนรู้ตามขั้นตอนของระบบการศึกษา และปฏิบัติตนตามบทบาทที่พระราชบิดา มอบให้ กรณีที่ทรงเลือกหมอบนอยซึ่งเป็นข้าหลวงในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราช

เป็นพระชายาก่อนทรงผนวช เป็นพระภิกษุ¹ เป็นตัวอย่างหนึ่ง¹ ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ยังมีได้คำนึงถึงเรื่องวิธีการหาฐานอำนาจทางการเมืองมากกว่าความพอพระทัยส่วนพระองค์ ทั้งนี้เพราะหม่อมน้อยมิได้เป็นบุตรในตระกูลที่สามารถเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองให้แก่พระองค์ในเวลานั้นได้² จึงปรากฏว่านอกจากความเป็นรัชทายาทแล้ว เจ้าฟ้ามังกุณีได้แสดงความสามารถในคำนำใจให้ปรากฏเด่นชัดไปกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ในขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองเปิดโอกาสให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีอำนาจและบารมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่กรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชกาลที่ 2 ในปี พ.ศ. 2361 และเมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ลงอีกองค์หนึ่งในปี พ.ศ. 2365 ราชการต่าง ๆ ที่เคยเป็นหน้าที่ของเจ้านายทั้งสองได้ตกอยู่กับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระองค์เดียว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมาก โปรดให้ราชการต่างพระเนตรพระกรรณอยู่เสมอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงทรงมีอำนาจสิทธิขาดในการ

¹ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าฟ้ามังกุณีและหม่อมน้อยมีอยู่ใน พระยากระลาปังกิจ

โกศล (โหมค อมาตยกุล), "บันทึกความทรงจำของพระยากระลาปังกิจโกศล (โหมค อมาตยกุล)" ใน วันสกุลอมาตยกุล (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง, 2520), หน้า 24. และเจ้าฟ้ามังกุณีทรงมีโอรส 2 องค์กับหม่อมน้อยก่อนที่ จะทรงผนวช คือ

พระองค์เจ้านพวงศ์ ประสูติเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2365.

พระองค์เจ้าสุประคิษฐ์ ประสูติเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2367.

จาก ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า, หน้า 51.

² หม่อมน้อย เป็นธิดาของพระอินทอำไพ หรืออินทรอกัย ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งถูกสำเร็จโทษเมื่อ พ.ศ. 2358 พระอินทอำไพนี้คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัตไทยในพระเจากรุงธนบุรีและกรมบริวารกัศิศรีสุคารักษ์ (เจ้าหญิงนิม แห่งเมืองนครศรีธรรมราช) จาก ชัยมงคล อุคมทรัพย์และ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, อาณาจักรพระเจากรุงธน (พระนคร : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2503), หน้า 323-327.

แผ่นดินอยู่มาก ตั้งแต่เวลาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงดำรงพระชนม์อยู่¹ และทำให้ทรงเชี่ยวชาญการปกครองบ้านเมืองทุกแขนง อนึ่ง ทรงสร้างคตินิยมให้เกิดแก่เจ้านาย ขุนนางและคนทั้งหลายโดยทั่วไปด้วยการบำเพ็ญพระองค์เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด ทั้งในด้านการปฏิบัติธรรมและการทำนุบำรุงถาวรวัตถุในพุทธศาสนา วัตรราชโอรสที่ทรงปฏิสังขรณ์อย่างใหญ่โตและงดงามในรัชกาลที่ 2 เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงอำนาจวาสนาและความมั่งคั่งของผู้ปฏิสังขรณ์เป็นอย่างดี ทรงตั้งศาลาธรรมทานเพื่อสงเคราะห์แก่ผู้ยากจนขัดสน นับเป็นวิธีหนึ่งที่ผูกใจราษฎร สำหรับเจ้านายและขุนนางนั้นทรงแสดงให้เห็นถึงความมีน้ำพระทัยและความเค็ดขาด ทำให้เจ้านายและขุนนางทั้งรักและเกรง ปรากฏว่าทุกวันนี้หลังจากเขาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยยังตามไปเฝ้าพระองค์ต่อที่วัง ซึ่งโปรดให้พระยาพิไชยวารีและจางวางภูษาหลวงเค็ดทำกับข้าว เกาเหลา ตลอดจนอาหารชนิดอื่น ๆ มาเลี้ยงวันละหลายสำรับมิได้ขาด² แสดงให้เห็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงได้รับความรักใคร่นับถือจากข้าราชการและราษฎรทั้งหลายยิ่งกว่าเจ้านายทุก ๆ พระองค์ แม้แต่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาเมืองไทยเช่น ครอเฟ็ดก็ยังสรรเสริญพระองค์ว่า "ทรงเป็นเจ้านายที่ฉลาดหลักแหลมที่สุดในบรรดาเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักสยาม"³ เจ้าม่างกฏเองได้ทรงตระหนักพระทัยถึงความสามารถตลอดทั้งพื้นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระเชษฐาธิราชเป็นอย่างดี และสิ่งนี้คงจะเป็นปัญหาที่พระองค์ได้ครองบัลลังก์หรือไม่ และระหว่างสิทธิธรรมกับพื้นฐานทางอำนาจนั้นสิ่งใดจะสำคัญกว่า

¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 3.

² ทองสมุควชิรญาณ หมูประวัติ ประวัตินำพูดของคนเก่า ๆ เลขที่ 240ฉ. มัดที่ 15 ที่ 121.

³ กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 196.

กันและในที่สุดก็ทรงพบคำตอบ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต โดยมีใคมอบราชสมบัติพระราชทานให้เจ้านายพระองค์ใด คณะเสนาบดีไค้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้อัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์ และถึงแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสามารถตรัสมอบราชสมบัติได้ เจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงไม่แนพระทัยเหมือนกันว่าจะพระราชทานให้ใครแน่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์หรือพระองค์¹

ง. ทศนคติต่อวิธีการไปสู่อำนาจทางการเมือง การปลุกฝังความสามัคคีในหมู่พระราชวงศ์ ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎไม่ทรงปรารถนาจะใช้กำลังขึ้นครองบัลลังก์อันจะเป็นการมันทอนความมั่นคงภายใน ทั้ง ๆ ที่ทรงมีโอกาสจะทำได้โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ที่ไม่พอใจในการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า แต่ก็มีใค้ทรงกระทำเนื่องจากความรักในแผ่นดินและราชตระกูล ซึ่งที่จริงแล้วคงมีเหตุผลอื่นแฝงอยู่ด้วย คือเมื่อเปรียบเทียบกำลังกันแล้ว กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นฝ่ายได้เปรียบ เนื่องจากทรงได้รับการสนับสนุนจากกรมหมื่นศักดิ์ผลเสพย์ พระปิตุลาผู้กำกับราชการกรมพระกลาโหมอันเป็นฐานกำลังที่สำคัญ ในขณะที่เจ้าฟ้ามงกุฎมีเพียงพระเจ้าอนุวงศ์น้อย คือเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจันทน์ที่ทรงสนับสนุน อย่างไรก็ตาม เจ้าฟ้ามงกุฎได้แสดงให้เห็นว่าไม่ทรงนิยมวิธีการไปสู่อำนาจด้วยความรุนแรง นอกจากนี้ยังพบว่าเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระราชดำริจะหลีกเลี่ยงให้แก่พระเชษฐาตั้งแต่ก่อนผนวชแล้ว ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ทรงมีความเห็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ทรงปรารถนาในราชสมบัติเช่นกัน ทั้งมี

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาที่ 1/3254 ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร ร.ศ. 112". พระบรมราชโองการรัชกาลที่ 5 พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณภานุช เทพหัสดิน ณ อยุธยา ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2512 (พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2512), หน้า 4.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

กำลังอำนาจเหนือกว่าพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ทุกพระองค์ ทำให้ทรงใคร่ครวญถึงพระองค์
เองว่ายังทรงพระเยาว์และไม่พร้อมจะขึ้นครองราชสมบัติในเวลาและสถานการณ์เช่นนั้น
เมื่อทรงคำนึงถึงความอดุรคของพระองค์แล้ว ทรงเห็นว่าการอยู่ในสมณเพศเป็นทาง
เดียวที่จะพ้นจากภัยการเมืองได้ ดังนั้นเมื่อพระชนม์มครบ 20 พรรษา จึงทูลลาพระราช
บิดาผนวช¹ อนึ่ง เจ้าฟ้ามงกุฎคงจะทรงคาดการณ์ได้ว่าสมเด็จพระราชบิดา คงจะดำรง
พระชนม์อยู่อีกไม่นานจึงรีบผนวช แม้จะไม่มีพระราชพิธีแห่แหนอย่างสมพระเกียรติเนื่อง
จากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวร² และไม่ทรงสบายพระทัย
ที่ข้างเผือกที่ได้มาในรัชกาลนั้น 3 ช่าง ล้มเสียถึง 2 เชือกในเดือนนั้น ถึงกับคำรับว่า
เป็นเวลาพระเคราะห์ร้าย จึงได้จัดงานผนวชของเจ้าฟ้ามงกุฎตามพิธีพอไม่ให้เสียปีเสีย
เดือน³

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชได้ 15 วัน สมเด็จพระราชบิดาก็สวรรคตโดยไม่สามารถ
ตรัสมอบราชสมบัติให้เจ้านายพระองค์ใด คณะเสนาบดีได้มาทูลถามเจ้าฟ้ามงกุฎ
ว่าจะผนวชต่อไปหรือจะทรงปรารถนาราชสมบัติ หลังจากที่ทรงปรึกษากับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่
ที่ทรงนับถือ 3 พระองค์ คือ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี พระปิตุลา เจ้าฟ้ากรมขุน
อิศรานุกัมภ์ พระเจ้านาพระรองคนอัย และกรมหมื่นนครเชษฐาแล้ว ทรงเห็น
ชอบกับพระคำรับของพระเชษฐาและพระปิตุลาที่ว่า ไม่ใช่เวลาควรปรารถนาในราชสมบัติ
เนื่องจากทรงตระหนักพระทัยดีว่าแท้จริงแล้ว คณะเสนาบดีและเจ้านายส่วนใหญ่ต้องการ

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วย
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 14.

²ม.ร.ว. ษัณยวาท สวัสดิ์กฤต "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
พระพุทธศาสนา" อนุสรณ์วัชรราชประดิษฐ์ครบ 100 ปี (พระนคร : โรงพิมพ์สวนทองถิ่น
กรมการปกครอง, 2507), หน้า 39.

³แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 10 พ.ศ. 2456, หน้า 540.

โทษหมิ่นเจษฎาบัณฑิตผู้มีทั้งอำนาจและความสามารถเหมาะสมแก่สถานการณ์บ้านเมือง
ในขณะนั้นขึ้นครองราชย์มากกว่าพระองค์ จึงได้ทรงตอบคณะเสนาบดีไปว่าจะผนวชต่อ
อย่างไม่มีกำหนด

จากทัศนคติทางการเมืองทั้ง 4 ประการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงได้รับอิทธิพลมา
จากสภาพทางการเมืองและสังคมไทยขณะนั้น พอจะเห็นได้ว่าขงนี้ทัศนคติทางการเมือง
ของพระองค์ยังเป็นแบบจารีตซึ่งคงไม่ต่างจากชนชั้นปกครองร่วมสมัยท่านอื่น ๆ มากนัก
และทัศนคติเช่นนี้อาจจะดำรงอยู่นานกว่านี้หรือตลอดไป ถ้าไม่ทรงผวนประสพการณ์จาก
บุคคลทุกระดับ ในสังคมที่กว้างไปจากราชสำนักและพระราชวังอันเป็นผลของการอยู่ใน
สมณเพศตลอดระยะเวลา 27 ปี ดังปรากฏรายละเอียดในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย